

På kirkegården

Fhv. generaldirektør E. Terkelsen

I min fjerne ungdom fik jeg engang uventet en dags ophold i Lugano og havde derfor ikke forud klaret mig, hvad jeg først og fremmest skulle se dernede, hvor en bydel lovende hedder Paradiso, og hvor hele egnen kunne se ud til at være berettiget til navnet. Jeg spurgte den frodigt struttende hotelvært, og han rådede mig til at besøge kirkegården uden for byen.

Jeg travede derud og fik så at sige en veritabel chokbehandling: en tæt opstilling overvejende prangende marmormonumenter, rigt forsynet med søjler, ornamenter med symboler, mange med fotografi af den døde indsat i stenen. Trods landskabets bugnende flora var der næsten ingen levende planter eller blomster, men des flere voks- og glasperlekranse, kunstige blomster og lignende sørgmodige surrogater. Jeg var fra min barndoms vestjyske kirkegård vant til en dengang såre spartansk udsmykning, mange kun græsklædte tuer, vindkrogede træer og vantrevne vedbend, men dér havde dog vejrets hårde og livets tit trange vilkår kunnet være undskyldning. (Kirkegården er nu totalt forandret: velordnet, frodigt beplantet og smukt holdt).

Bag denne forskel på kirkegårde dér og herhjemme måtte ligge mere end en forskel i det religiøse syn, der vel i øvrigt over for livets ophør ikke var væsensforskelligt. Jeg kendte da ikke meget til katolicismen ud over det, en stærkt hildet „luthersk barnelærdom“ havde indprentet mig, men jeg følte, at bag de grelt forskellige udformninger af kirkegårde måtte ligge en forskel i mentalitet, mellem smag og følelser i syd og nord. En kirke er kunstnerens værk, hvor menigheden bøjer hovedet og er udelukkende receptiv. Kirkegården er langt mere menigmands, hvor han råder for, hvordan der skal se ud.

I de unge år gik man normalt kun på „fremmede“ kirkegårde for at se sine „koryfæer“s gravsten: *H. C. Andersen* på Assistens, *J. P. Jacobsen* i Thisted, *Ibsen* og *Bjørnson* i Oslo, *Heine* på den grænseløst støvet-rodede, uhyggelige Père Lachaise i Paris, *Shelley* på den protestantiske kirkegård i Rom. Efterhånden opdagede man, at der var mere at se på en

kirkegård end navneplader over berømte. Der var adskilligt at lære lige såvel mellem ruiner af mennesker som mellem ruiner af bygninger.

Allerede udformningen af gravmæler og deres indskrifter fortalte jo ikke alene om, hvem der var gemt her, men også om dem, der havde ordnet det: tidernes skiftende moder blev fulgt. Fortiden talte sit sprog: „*Den værdige Olding, den ømme Fader*“, „*Ved Borgerftid blev han rig, ved Goddædighed uforglemmelig*“, og efter en lang opremsning af den afdødes dyder: „*Derfor væder Venskabs Taarer hans Aske*.“ Sådanne vidnesbyrd udstedtes ikke mere, og også de prangende store monumenter synes at blive sjældne, indskriften langt kortere: „*Far*“, „*Mor*“, „*Ernst*“, „*Ulla*“. Tidens smag er det enkle, det „renfærdige“ kan man måske sige, måske også det standardiserede. Gravstenen bliver da højst et kendingstegn, og den forsvinder helt på de fælles „ukendtes“ grave. Tidligere rejstes der ikke sjældent buste eller sattes relief af den døde, navnlig når han havde været velmeriteret formand for en eller anden borgerlig sammenslutning. Hist og her står endnu, men mest fra den ældre tid, statuer eller statuetter af engle eller kvinder i lange gevandter, eller man anbragte en symbolsk marmordue på gravstenen. På en sådan marmordue sad der forleden en solsort, fløjtende sine dybe, bløde toner — det virkede, som havde ånden frigjort sig fra sin døde søster.

Også de private småbænke ved gravene synes at forsvinde. Har de besøgende ringere tid tilovers herude, eller er de bedre gående? Bilerne inden for kirkegårdsporten burde kun være nødhjælpens og ikke ugidelighedens værktøj.

Men selv om man er helt enig i denne forenkling, kan man jo godt fundere over, hvad nogle af indskrifterne fortæller. Adskillige steder falder det én ind hvor længe den sidst døde af et ægtepar har efterlevet sin livsfælle. Det er ikke helt sjældent mere end en „menneskealders“ 33 år. Har mon den sidstlevende i alle disse år vandret herud, og er det gået således, at først var det hans grav, hun så til, men efterhånden som årene gik og blegede minderne, blev det mere og mere hendes eget gravsted, hun besøgte og puslede om? Nogle steder ligger flere småbørn på række — hvor må det have været strengt at bære dem til jor-

den med møje og så gemme dem i jorden så snart efter. Et sted findes der to små, lyse sten, blot med „Lillepigen“ og „Lillebror“ på, og hvor kan det her synes let at forstå, hvis en mor har klynget sig til tro på, at hendes småbørn har fundet hinanden i leg på Himmerigs grønne enge. På kirkegården i Arles stod der på mange gravsten: „Vi har bedt for dig i Lourdes“, hvad der vel var tænkt særlig virkningsfuldt, mens en besøgende nordfra ikke kunne forstå, at bønnens bærekraft skulle være afhængig af stedet og ikke alene af sindet.

På herrnhuternes kirkegård i Christiansfeld ligger mænd og kvinder på hver sin side af en lindeallé, som deler kirkegården, og inden for de to dele er der atter deling mellem ugifte, gifte og enker (enkemænd). Der er ingen familiegrave, alle gravsten er ganske ensartede med ensartet skrift og vedkommendes menigheds-nummer. Der er noget betagende over denne dybt demokratiske ligestilling over for døden, en stærk modsætning til den merkantile deling af jorden i prisklasser, som de gravsøgende mange steder stilles over for ligesom overfor antallet af pyntetræer i kapellet.

Betegnelsen „kirkegård“ for begravelsespladsen er formentlig historisk begrundet: da kristendommens indførelse medførte kirkebyggeri efterhånden landet over, blev det skik at begrave de døde i eller så nær helligdommen som muligt, storfolk pompøst i selve kirken under svære gravsten, mens menigmand måtte nøjes med pladsen udenfor, men nær op til kirken i indviet jord. Da der omkring århundredskiftet 1900, under restaurering af Ribe Domkirke blev gravet ud i og omkring den, blev der opsamlet hundreder af skeletdele: muldbrune hovedskaller og rester af lårknogler, som — puttet i tomme cementtønder — stod der en tid i vind og vejr på vej til næste mellemstation mod kødets opstandelse. Men efterhånden slog kirkegårdene ved kirkerne ikke til, ny måtte anlægges i byernes udkanter, blev nødtørftigt forsynet med et kapel, og også disse gravpladser fik betegnelsen kirkegård, uanset at de ikke hørte til nogen bestemt kirke.

I Sverige bruges betegnelsen „kyrko-gård“, men i Norge den rigtigere betegnelse „gravlund“ (jfr. vor „Mindelunden“). I Tyskland bruges vistnok både „Friedhof“ og „Kirchhof“, men i England

kun „churchyard“ for en kirkegård ved en kirke, ellers „graveyard“ eller (vistnok oftest „cemetery“). Dette sidste er — ligesom lignende betegnelser i Frankrig og andre sydlige lande — hentet fra det latinske „coemeterium“ (sovested).

I København findes der rester af forlængst nedlagte kirkegårde ved mange af kirkerne i den indre by. De blev efterhånden suppleret med omkring en halv snes „hjælpekirkegårde“ rundt om i byen, i pesttider yderligere med kuler, hvor ligene blev lagt ned uden kiste, ofte afklædte. Også disse hjælpekirkegårde er borte. De to ældste eksisterende kirkegårde (Holmens og Garnisons) er fra ca. 1670, den ældste mosaiske (ved Møllegade) fra 1694. Assistens Kirkegård („assistens“ = hjælp), åbnet i 1760, blev længe regnet for en fattig-kirkegård, hvor man „gemeenlig“ nødigt lod sine pårørende begrave. Jævne folk fra det indre Nørrebro foretog skovtur til kirkegården og dækkede op på gravstene. I 1813 blev det ved anordning forbudt graverne at udskænke spiritus på kirkegården! Vestre Kirkegård — nu en af Københavns skønneste parker — blev åbnet 1870, det første kapel i 1892. De to så smukke søer var fordum lergrave, hvor bønderne i Valby hentede byggemateriale. Jo vist har også kirkegårde deres historie.

Man slentrer rundt på en af storbyens kirkegårde, og det sker, at man „farer vild“ ad alle de smalle stier og små veje mellem gravgrupperne. Det kan da slå én, hvor stor kirkegården er: en storby af døde, og dette indtryk forstærkes mangefold, når man erindrer, at der jo kan være adskillige gange de „aktuelle“ grave, af hvilke de fleste før eller senere sløjfes og giver plads for nye. Det er formentlig umuligt at gøre op, hvor mange der i tidens løb er jordfæstet f. eks. blot på de nuværende københavnske kirkegårde, endsige da på alle danske. Der dør for tiden omkring 40.000 danske årlig. Når det barn, der fødes i dag, bliver 50 år, er der fra fødselen til da begravet rundt regnet 2 millioner mennesker i vort lilleput-land. Og Danmark over er i årtusinder før kirkegårdene de døde jordlagt, også fra længe før storfolk kom i høje, mens småfolk og trælle vel blot så nemt som muligt blev gravet ned. Det kan gå sådan, at en slentrende vandrer — ligesom under stjernernes myriader —

over for de dødes støv i støvet får opfattelsen af sin egen betydningsløshed virkningsfuldt understøttet.

Kirkegården har ingen beboere, men mange besøgende, der i en vis forstand har samme ærinde, uanset at det er her som efter salmen i kirkens korsgang: „Der mødes ung og gammel, fløjl og pjalter.“ Stærkt forskelligt stillede i livet uden for kirkegårdsporten står de besøgende vel også dybt forskelligt over for det tyste problem, der hviler over gravene herinde, med mange arter tro, håb, tvivl eller overbevisning; men antagelig dog enige om det, den gamle digter *Carsten Hauch* skrev i tredje linie af et vers:

„Stirrer ej i graven ned
med de tårefyldte blikke,
thi i graven er han ikke.
Han er hist i evighed.

I gravene er kun, ligegyldigt om i en kiste eller en urne, avnerne, asken, støvet. Alligevel kommer de besøgende: til de nye grave mange og hyppigt, siden sagtende — undtagen lige op under jul, hvor skarer strømmer til ligesom i kirken (og for katolikkernes vedkommende på allesjælesdag, hvor man i de sydlige lande tænder lys ved gravene). Kommer til møde med erindringen. Kan man da ikke erindre hjemme? Jo, naturligvis, men føler man ikke mange det sådan, at man fra gaden gennem kirkegårdsporten går bort fra mylderet ind i stilheden.

Måske har vi her i de nordlige lande i nogen grad erstattet den enkeltes private smut ind i kirken også på hverdage — det er jo ikke så længe siden, kirkerne var omsorgsfuldt låsede alle hverdage, og nogle er det vistnok endnu — med et smut ind på kirkegården til møde dér med forkrænkeligheden og tanken om dens modsætning.

Forkrænkeligheden, ja! En af min fjerne ungdoms venner fortalte mig, at han rent tilfældigt en aften var kommet til at læse i *Salmonsens* om „gravfauna“ — med det resultat, at han næste dag bestemte sig for ligbrænding. Men mon i øvrigt ikke de fleste evner at se bort fra de processer, der sker, før legemet bliver „støv“? Kirkegårdens alvorlige skønhed med træers og blomsters liv som en kærlighedens kåbe over den nøgne jord og hvad den gemmer magter at give sindene et indtryk af alvorlig harmoni: her kan man lægge dagligdagens plettede og lurvede svøb af ligegyldigt fra sig og møde erindringen fri og hel.

Ja, for det er jo i det ærinde, man kommer dér: til stævnemøde med de gemte år. Man kan ikke længere stryge over en kind eller glatte en pude. Man står dér med en smule blomster som den eneste mulighed for et kærtegn, der er tilbage —

Man slentrer en gang imellem rundt på en kirkegård og samler indtryk, strejfende tanker om liv og død.

Og går ydmyg derfra.

Klokkestabler og klokkehuse på kirkegårde

Arkitekt *Elna Møller*

Klangen af kirkeklokker har en egen, næsten magisk virkning på mennesker, og således har det været gennem århundreder. Missionærerne, som forkyndte den kristne tro blandt hedninge, bragte foruden bøger også klokker, fortrinlige propagandamidler og dømonskræmsler, som siden har været i kirkens tjeneste. Snart føles klangen lys, snart dyster, alt efter som den kalder til gudstjeneste eller begravelse. Mellem 11—12 om formiddagen er den i visse egne af landet altid vemodig, thi da bringer den kun bud om, at døden har gæstet sognet i nattens løb. Siden *Harald Blåtands* tid har klokkerne

1. Mårup,
Ålborg stift.
Foto: J. Th.